

РОЗДІЛ I. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК [572.2:904.5] (477.41)«10/12»

Юрій Долженко
(Київ),
Олександр Прядко
(Переяслав-Хмельницький)

НАСЕЛЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО МІСТА ЖЕЛНІ ЗА КРАНІОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

У статті розглянуто історію дослідження давньоруського городища і могильника літописного міста Желні. Проаналізовано залишки людей, похованих у м. Желні в XI–XIII ст. Проведено порівняльний аналіз морфологічних комплексів цієї вибірки переважно зі слов'янським населенням Східної і Західної Європи X–XIV ст. Визначено, що за даними краніометрії простежується зв'язок чоловічої доліхокранної групи Желні до таких серій: Новогрудка, Галич, дреговичі. За класифікацією черепів вибірка Желні потрапляє до доліхокранного середньолицього типу, де перебувають сіверяни, радимичі, дреговичі, смоленські і тверські кривичі. За типологією В.Д. Дяченка чоловіча вибірка наближається до неопонтійського варіанту понтійського типу. Жіноча мезокранна досліджувана вибірка, за даними краніометрії, статистично близька до полян кийвських, кривичів та черепів з Новогрудки, яких ототожнюють із дреговичами. За схемою Т.О. Рудич жіноча серія, певною мірою, потрапляє до мезокранного з середньою шириною обличчя типу, де знаходяться полянки кийвські, чернігівські.

Ключові слова: краніометрія, антропология, археология, Желні.

Давньоруські старожитності Нижнього Посулля здавна привертала до себе увагу фахівців. У 80-х рр. X ст. на Сулі та інших річках Подніпров'я будується система укріплень з метою зміцнення кордонів Київської Русі. Заснування укріплень викликалося становищем держави, яке у другій половині X ст. було складним. Князь Володимир усвідомлював необхідність мати надійну військову силу, яка була б опорою у складний час. Засновані городища по річках навколо Києва та на кордонах Русі він заселяє представниками як слов'янського, так і союзного неслов'янського населення. Тому найбільш потужні укріплення ставилися на річках, що були прикордонними лініями. Особливо важливою серед них була Сула.

Річка Сула була природнім рубежем на південному сході Переяславського князівства. Широка заболочена заплава на лівому боці та високий її правий берег були чималою перешкодою для кочівників, що намагалися її перейти. Ці природні перешкоди доповнювали штучні укріплення городища, які розташовувались ланцюгом на правому березі.

Значну роль у системі Посульської оборони відігравав укріплений пункт у нижній течії Сули – літописне місто Желні (Желді) (у літописних джерелах згадується у 1116 р.), яке побудував переяславський князь Ярополк Володимирович для полонених і переселених сюди жителів полоцького м. Друцьк [24, с. 453; 29, с. 124].

На думку В.В. Приймака, з огляду на локалізаційні огріхи у «Списку», ототожнення Жолважа з давньоруським містом Желні, згаданим у літописі під 1116 р., цілком припустиме, тим більше, що його назва у літописах не була сталою (існує варіант Желді), а сучасна назва Жовнин – також близька до згаданої у письмовому джерелі [37, с. 112]. На Пслі «Список» називає Нічан, Городище, Лошиці, Бирин, Жолваж.

Городище відоме за планом і описом В.Г. Ляскоронського та Л.В. Падалки, обстежувалось М.О. Макаренком, Д.Т. Березовцем, В.О. Круцом, О.П. Моцею, С.Р. Кілієвич, В.Д. Дяденком, В.К. Гончаровим, Ю.Ю. Моргуновим.

Літописне місто розташовувалось на території старого села Жовнино (Чорнобаївський р-н., Черкаська область) в ур. Городище на невеликому підвищенні другої надзаплавної тераси правого берега р. Сули. Після підняття рівня води Кременчуцького водосховища це підвищення стало островом.

Під час спаду води В.Д. Дяденком та В.К. Гончаровим було виявлено у кільцевому валу дерев'яні обгорілі кліті. На поверхні городища зібрано велику кількість матеріалів давньоруського часу. Кераміка датується кінцем X – першою половиною XIII ст. [15; 29, с. 122].

На південь від городища у 1961 р. на о. Біленкові Бурти місцевим жителем с. Жовнино М.Х. Лівашовим було виявлено різночасовий могильник [14, с. 316–318; 16, с. 82; 44, с. 1; 15]. Основні археологічні розкопки могильника проводились під керівництвом В. Д. Дяденка з 1961 по 1969 рр. [51, с. 84–95] (рис. 1).

Крім могил X–XIII ст. знайдено низку поховань доби бронзи, черняхівської культури та XVI–XVIII ст., котрі в цій роботі не розглядаються. Але слід зауважити, що за матеріалами цвинтаря XVI–XVIII ст. опубліковано дві роботи з краніології [53, с. 119–132; 13, с. 43–50]. Отже, ми маємо на сьогодні дві діахронні вибірки м. Желні. Порівняння цих двох серій викликає в нас неабиякий інтерес, однак це буде темою подальших досліджень, так як дане дослідження обмежене об'ємом.

За даними О.П. Моці, всього досліджено 220 поховань, із яких 90 відноситься до давньоруського часу [31, с. 15, 59, 70]. Поховані на цьому некрополі були мешканцями м. Желні. Більшість могил виявлені при обвалах берега в різних місцях. Поховання здійснені за обрядом тілопокладання на спині. Основним типом поховальної домовини була дерев'яна труна [16, с. 83].

Всі давньоруські поховання діляться на дві групи – безінвентарні (105) та з інвентарем (78). Поховальний інвентар представлений такими предметами: дротяні скроневі кільця, лунниці, підвіски, персні, гудзики, овальні та ліровидні пряжки, литі кільця, залізна гривня, різноманітне намисто (бронзові, мідні, скляні, сердолікові, пастові), кресало, кремій, посудини, які датуються переважно кінцем X–XI – першою половиною XIII ст. [16, с. 83–90].

Особливе значення могильника полягає в тому, що він включає поховання представників як північних, так і західних земель Київської Русі, якими поповнювався гарнізон фортеці.

Історія антропологічного вивчення населення Середнього Подніпров'я давньоруського часу була розпочата О.П. Богдановим і продовжена Ю.Д. Талько-Гринцевичем, В.В. Бунаком, Г.Ф. Дебецем, Т.О. Трофімовою, Г.П. Зіневич, Т.І. Алексєвою [4], В.Д. Дяченко [21]; І.Д. Потехіною [35]; [27, с. 113–129]; О.Д. Козак [25]; Т.С. Балуєвою [5]; С.П. Сегедою, П.М. Покасом [50]; [49, с. 126–180]; Т.О. Рудич [43, с. 66–144]. Середнє Подніпров'я в X–XIII ст. було територією, де сходилися великі антропологічні масиви слов'ян, які на цей час ще добре читалися. Кордони між ними були прозорими, відбувалося взаємопроникнення населення. Але давньоруська доба не була часом, коли варто серйозно говорити про антропологічну уніфікацію населення слов'янських земель, бо згадані процеси потребували тривалого часу та певних умов. Це стосується і ситуації в Середньому Подніпров'ї. За даними Т.О. Рудич [43, с. 119–120], значну строкатість антропологічній мапі Середнього Подніпров'я надає переважно населення міст.

Виміри здійснено за стандартною краніологічною методикою (за Рудольфом Мартіном): вказано нумерацію ознак, а назомаллярний та зигомаксиллярні кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми [54; 2, с. 55]. Краніометричну точку лямбда визначено за методом Л. Бакстона (L.H. D Vuxton)

Рис. 1

та Г. Моранта (G.D. Morant) [52]. При інтерпретації даних використано комп'ютерні програми, створені Б.О. та О.Г. Козінцевими в 1993 р., а також А.В. Громовим (1996 р.).

Характеристика краніологічного типу черепів із м. Желні. Минає 53-й рік від початку формування краніологічної серії Жовнин київським антропологом В. Дяденком, який трагічно загинув при таємних обставинах і не встиг опрацювати згадану групу черепів. Але на цих черепах присутні його відмітки (дослідник почав виміри), та збережені «паспорти» на окремих черепах, підписаних його рукою з особистим підписом. Також, певні архівні матеріали люб'язно були надані нам д. і. н. О.П. Моцею*. Завдяки цьому нам вдалось пришвидшити формування Давньоруської групи. Загальної роботи з краніології міста Желні немає, тому спробуємо заповнити прогалини в дослідженні цієї теми.

Всього досліджено 49 черепів (25 чоловічих і 24 жіночих) із 91 [31, с. 139], які вдалося ідентифікувати на належність до епохи Київської Русі X–XIII ст. та придатних для опрацювання за широкою краніометричною методикою [54; 2; 58; 55].

Чоловіча серія нараховує 25 черепів (розкопки 1961–1968 рр). За черепним покажчиком у середньому характеризується доліхокранією у зв'язку з великою довжиною та помірною шириною черепа (табл. 1). При цьому, крім доліхокранних черепів, які становлять більшість у серії (12), в ній виявлено десять мезокранних. Брахікранних черепів не представлено. На чотирьох черепах не вдалося встановити черепний індекс через незадовільну збереженість. Відношення висоти до поздовжнього діаметра (72,8) свідчить про помірну загалом висоту черепа в серії, яку ми розглядаємо. Але слід відзначити, що до висотно-поперечного індексу (97,9) спостерігається тенденція до високих черепів, хоча за індексом вони помірні (метріокранія). Ширина лоба за лобно-поперечним індексом помірна.

Таблиця 1

Середні розміри та індекси серії чоловічих черепів м. Желні X–XIII ст.

№ за Мартіном	Ознаки	♂						
		M	n	σ	m(M)	ms	min.	max.
1	Поздовжній діаметр	187,0	23	6,3	1,30	0,92	175,0	200,0
8	Поперечний діаметр	139,3	22	4,1**	0,87	0,61	133,3	146,0
17	Висотний діаметр	136,1	20	5,8*	1,29	0,91	128,0	146,0
5	Довжина основи черепа	101,7	20	2,8**	0,62	0,44	97,0	108,0
9	Найменша ширина лоба	96,6	25	3,6**	0,71	0,50	90,0	102,5
45	Виличний діаметр	132,8	22	4,0**	0,86	0,60	128,0	141,0
40	Довжина основи обличчя	97,5	18	4,1**	0,96	0,68	91,0	103,0
48	Верхня висота обличчя	67,1	23	3,9	0,82	0,58	61,0	74,8
43	Верхня ширина обличчя	104,5	24	2,9**	0,60	0,42	98,3	109,5
46	Середня ширина обличчя	96,6	23	5,2*	1,09	0,77	87,0	109,0
55	Висота носа	50,3	23	2,5**	0,52	0,37	45,0	56,0
54	Ширина носа	24,4	23	1,6**	0,32	0,22	21,1	28,0
51	Ширина орбіти	41,8	24	1,5**	0,32	0,22	39,0	46,0
52	Висота орбіти	32,1	24	1,8	0,36	0,26	29,0	37,8
20	Вушна висота	115,1	19	5,0*	1,16	0,82	106,9	125,9
SC (57)	Симотична ширина	9,1	23	1,9	0,37	0,26	6,0	13,5
SS	Симотична висота	4,1	23	1,0	0,20	0,14	2,5	6,0
MC (50)	Максилофронтальна ширина	20,6	24	2,2	0,43	0,30	16,0	25,0
MS	Максилофронтальна висота	7,6	23	1,0	0,20	0,14	5,2	10,0
DC (49a)	Дакріальна ширина	24,1	23	2,5*	0,52	0,37	19,0	29,5
DS	Дакріальна висота	11,6	23	1,3**	0,26	0,18	9,0	13,5
FC	Глибина іклової ямки	-5,3	23	1,4*	0,29	0,20	-3,0	-7,0
32	Кут профілю чола від nas.	87,0°	16	5,3*	1,25	0,89	75,0°	95,0°
GM/FN	Кут профілю чола від gl	78,9°	16	5,3*	1,29	0,92	66,0°	90,0°
72	Кут загальною лицьовий	85,1°	16	3,7*	0,86	0,61	77,0°	90,0°
73.	Кут середньої частини обличчя	86,4°	16	3,9*	0,92	0,65	78,0°	93,0°
74.	Кут альвеолярної частини обличчя	79,3°	16	5,2**	1,21	0,86	73,0°	90,0°
75(1).	Кут виступання носа	29,8°	22	5,9*	1,25	0,88	22,0°	45,0°

* Щиро дякуємо д. і. н. О.П. Моці за підтримку, надані консультації та особисті записи по похованням з могильника у с. Жовнино.

77.	Назо-малярний кут	136,6°	25	4,8*	0,95	0,67	129,5°	147,2°
$\angle Zm'$.	Зигмаксилярний кут	125,4°	23	4,5**	0,93	0,66	117,4°	134,3°
	Надперенісся	2,3	25	1,0	0,19	0,13	1	5
	Надбрівні дуги	1,8	25	0,4	0,07	0,05	1	2
	Зовнішній потиличний бугор	1,4	24	0,9	0,13	0,09	0	4
	Соскоподібний відросток	2,2	22	0,6	0,09	0,06	1	3
	Передньо-носова ость	3,7	23	0,8	0,22	0,15	1	5
23a	Горизонтальна окружність через офріон	522,6	22	15,3*	3,25	2,30	495,0	548,0
10	Найбільша ширина чола	119,5	25	5,9*	1,17	0,83	105,0	130,0
11	Ширина основи черепа	123,7	23	4,3**	0,90	0,64	117,0	133,8
12	Ширина потилиці	109,4	22	4,3	0,91	0,64	102,0	117,5
24	Поперечна дуга	320,1	25	12,3*	2,46	1,74	295,0	345,0
26	Лобна дуга	130,0	25	7,3*	1,44	1,02	118,0	146,0
29	Лобна хорда	112,6	25	4,9*	0,95	0,67	105,0	123,7
Sub. Nβ.	Висота вигину лоба	26,7	25	2,9*	0,56	0,39	21,0	33,0
30	Тім'яна хорда	115,5	24	8,5*	1,73	1,22	100,0	132,5
31	Потилична хорда	95,9	24	5,2	1,07	0,76	87,0	108,0
OS	Висота вигину потилиці	29,4	24	3,6	0,73	0,51	23,0	36,0
62	Довжина піднебіння	48,9	22	3,0	0,64	0,45	42,6	55,0
63	Ширина піднебіння	36,7	22	1,7**	0,36	0,25	33,0	39,0
Індекси:								
8:1	Черепний	74,6	22	2,6	0,56	0,39	70,7	79,5
17:1	Висотно-повздожній	72,8	20	3,2	0,71	0,50	67,4	79,3
17:8	Висотно-поперечний	97,9	19	3,9	0,90	0,64	92,9	105,6
9:8	Лобно- поперечний	69,6	23	2,5	0,52	0,37	65,4	74,8
20:1	Висотно-повздожній	61,3	19	2,8	0,64	0,45	54,7	65,9
20:8	Висотно-поперечний	83,1	19	3,3	0,76	0,54	76,9	89,5
10:8	Коронарно-поперечний	86,9	22	2,7	0,58	0,41	83,3	91,6
9:10	Широтний лобний	80,6	25	3,4	0,68	0,48	74,4	89,8
45:8	Поперечний фаціо-церебральний	95,9	21	3,4	0,74	0,52	88,7	101,7
48:17	Вертикальний фаціо-церебральний	51,0	21	5,7	1,25	0,88	42,9	71,5
9:45	Лобно-вличний	73,6	23	5,6	1,16	0,82	66,0	95,3
10:45	Коронарно-вличний	89,6	21	4,4	0,96	0,68	79,0	94,6
40:5	Виступання обличчя	95,8	19	3,8	0,88	0,62	89,2	102,0
48:45	Верхній лицьовий	50,9	22	3,6	0,77	0,55	44,6	57,8
54:55	Носовий	49,1	24	5,2	1,06	0,75	41,4	64,3
DS:DC	Дакріальний	48,2	24	5,9	1,21	0,86	35,0	61,0
SS:SC	Симотичний	45,4	24	9,0	1,83	1,29	25,0	68,6
MS:MC	Максило-фронтальний	37,4	23	5,2	1,09	0,77	22,6	50,0
52:51	Орбітний	76,7	25	3,5	0,69	0,49	70,1	84,7
63:62	Піднебінний	75,3	21	5,0	1,08	0,76	68,9	85,7
61:60	Щелепно-альвеолярний	114,5	18	4,0	0,93	0,66	106,6	120,6

M – середня арифметична величина, n – число випадків, σ – середні квадратичні відхилення, m (M) – помилка середньої арифметичної величини, ms – помилка середнього квадратичного відхилення. * перевищує стандартні величини квадратичного відхилення. ** менше за стандартні величини квадратичного відхилення.

Ширина обличчя в чоловічій серії Желні середня, позаяк вличний діаметр, вимірний у 22 черепів, становить 132,8 мм. Величина назомальярного кута мала, тобто обличчя сильно профільоване на рівні орбіт, хоча в серії є і черепи з ослабленим горизонтальним профілюванням, тобто дещо сплюснені на рівні орбіт. Зигмаксилярний кут виявився також малих розмірів, що свідчить про сильно профільоване обличчя на середньому рівні. Верхня висота обличчя за індексом середня (мезен), хоча за лінійним розміром (67,1) – мала. Загальний кут лицьового профілю серії становить 85,1°, тобто обличчя ортогнатне, на межі з мезогнатними формами, можна сказати, помірно виступає у вертикальній площині.

Орбіти помірно ширини та малої висоти, за показником помірно високі (мезоконхія) на межі з вузькими категоріями. Носовий отвір характеризується помірною шириною та малою висотою, за індексом (49,1) середньоширокий (мезорінний), тобто чоловіки міста Желні переважно мали ніс помірно ширини. Перенісся середньовисоке як за симотичним, так і за дакріальним індексом. Отже, можна зробити висновок про середньовисоке та помірно профільоване перенісся. Про це свідчить і середній розвиток передньоносової

ості. У формі нижнього краю грушоподібного отвору слабо переважають антропінні форми (62,5 %). Але у багатьох випадках (37,5 %) зустрічалися передносові ямки. Не знайдено жодного черепа з інфантильною формою нижнього краю грушоподібного отвору. Ступінь виступання носових кісток щодо лінії лицьового профілю має, як відомо, значення при диференціації представників основних расових поділів людства, однак всі європеїдні групи мають надто виступаючий ніс і тому в ролі критерію європеїдних типів другого порядку ця ознака мало придатна [1]. За європейським масштабом чоловіча серія Желні характеризується сильним виступанням носових кісток щодо лінії вертикального профілю обличчя. Глибина іклової ямки помірна. Загалом на основі описаних ознак можна характеризувати чоловічу серію як європеїдну.

Загалом у чоловічій вибірці перевищення середніх величин квадратичного відхилення відзначено у 24 випадках з 60 (40,0 %), нижчими за стандартні величини квадратичного відхилення виявлено по 23 ознакам (38,3 %), а по 13 ознакам (21,6 %) величини квадратичного відхилення вкладаються у стандартні норми. Враховуючи значну варіабельність, можна ставити питання про морфологічну неоднорідність групи (табл 1).

Використовуючи типологію В.Д. Дяченка [18, с. 151–166; 19, с. 234–243] чоловічу групу, певною мірою, можна віднести до неопонтійського варіанту понтійського антропологічного типу (табл. 2). Цю типологію фахівець розробив ще в 1970-х–1980-х рр., її не було апробовано статистично. Тому вона умовна і майже не використовується в працях українських дослідників, доки на сучасному рівні, з залученням нового матеріалу, буде зроблено типологічну схему давньоруських груп Східної Європи.

Таблиця 2

Окремі середні розміри, індекси та статистичні дані чоловічих черепів з Желні Х–ХІІІ ст. та співставлення їх з Неопонтійським (Понтійським) краніологічним типом**

№ за Мартіном	Ознаки	♂			
		М	Кран. тип	географія	М
		Желні			Неопонтійський; Понтійський
1	Поздовжній діаметр	187,0	Неопонтійський; Понтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія	185,1–188,6
17	Висотний діаметр	136,1	Неопонтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія	135,0–136,7
45	Вилічний діаметр	132,8	Неопонтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія; Скіфи пізні	130,2–131,3, 132,9
48	Верхня висота обличчя	67,1	Неопонтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна	68,5
72	∠ Кут загально лицьовий	85,1°	Неопонтійський	Іранці, Алани, Ст.Салтово; Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія	85,0°–87,7°
74.	∠ Кут альвеолярної частини обличчя	79,3°	Неопонтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія; Іранці, алани, Салтово	79,0°–84,7°
75(1).	∠ Кут виступання носа	29,8°	Неопонтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія; Іранці, алани, Салтово	27,9°–31,6°
∠ Zm`.	Зигмаксиллярний кут	125,4°	Неопонтійський	Іранці, Алани, Ст.Салтово; Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія	121,4°–127,0°

** за В.Д. Дяченко 1986, с. 240.

Індекси:					
8:1	Черепний	74,6	Неопонтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія; Іранці, Алани, Ст.Салтово	73,8–75,3
48:45	Верхній лицьовий	50,9	Неопонтійський	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейське Удмуртія	53,3
54:55	Носовий	49,1	Неопонтійський	Іранці, Алани, Ст.Салтово; Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейські, Удмуртія	47,7–50,9
DS:DC	Дакріальний	48,2	—	Сх.слов'яни, басейн Оки, Лівобережна Україна; Фіни, східно-європейські, Удмуртія	59,5
SS:SC	Симотичний	45,4	Неопонтійський	Фіни, східно-європейські, Удмуртія	48,6

Якщо ж спробувати класифікувати чоловіків з Желні за Т.І. Алексєвою [4], то ця серія потрапляє до доліхокранного середньолицього типу, де перебувають сіверяни, радимичі, дреговичі, смоленські і тверські кривичі.

Жіноча серія м. Желні складається з 24 черепів та їх уламків і характеризується грацильністю. Рельєф у ділянці перенісся, потилиці, виразність соскоподібних виростків та надбрівних дуг незначні. Горизонтальна окружність черепів через краніометричну точку офріон за абсолютними розмірами – помірна (табл. 3). Жіночі черепи в середньому за формою черепної коробки, як і чоловічі, характеризуються мезокранією (індекс – 76,0). Поздовжній діаметр великих розмірів. Поперечний діаметр за світовими стандартами середній (134,0). Відносна висота черепів у цілому за висотно-поздовжнім і висотно-поперечним індексами – помірна. Чоло переважно прямої форми, помірно широке за абсолютними розмірами і за лобно-поперечним індексом. Широтний лобний показник чола потрапляє до категорії середніх величин. Потилиця добре виступає і переважно має відносно гостру форму. Ширина потиличної кістки помірна, а потиличний широтно-поздовжній індекс перебуває у межах малих величин (51).

Таблиця 3

Середні розміри та індекси жіночих черепів з ґрунтового могильника Жовнино (Желні)

№ за Мартіном	Ознаки	♀						
		М	n	σ	m(M)	ms	min.	max.
1	Поздовжній діаметр	176,4	24	5,3**	1,08	0,76	166,0	187,0
8	Поперечний діаметр	134,0	23	3,5**	0,74	0,52	127,5	142,0
17	Висотний діаметр	128,8	22	4,2**	0,90	0,64	122,0	138,0
5	Довжина основи черепу	98,0	22	3,8	0,82	0,58	92,0	105,0
9	Найменша ширина лоба	93,7	24	3,9**	0,79	0,56	86,5	100,0
10	Найбільша ширина лоба	114,2	23	4,9	1,02	0,72	107,5	126,0
45	Виличний діаметр	124,3	22	4,6	0,99	0,70	116,0	132,5
40	Довжина основи обличчя	93,6	20	4,0**	0,90	0,63	88,0	105,5
48	Верхня висота обличчя	62,2	22	4,2*	0,90	0,64	55,0	71,5
43	Верхня ширина обличчя	100,5	23	3,6	0,76	0,54	94,0	106,0
46	Середня ширина обличчя	89,8	21	5,4*	1,19	0,84	78,0	102,0
55	Висота носа	47,7	22	2,5	0,53	0,37	44,3	53,5
54	Ширина носа	23,1	22	1,7	0,36	0,26	20,0	26,0
51	Ширина орбіти	40,2	22	1,5**	0,32	0,22	35,6	42,0
52	Висота орбіти	31,5	22	1,8	0,39	0,28	28,3	35,3
20	Вушна висота	109,0	21	3,6	0,78	0,55	100,9	114,3
SC (57)	Симотична ширина	8,7	24	2,0*	0,41	0,29	5,5	11,0
SS	Симотична висота	3,7	24	1,0*	0,20	0,14	1,5	6,0
MC (50)	Максифронтальна ширина	18,6	24	2,5	0,52	0,36	14,0	25,0
MS	Максифронтальна висота	7,2	24	1,0	0,20	0,14	5,0	9,0
DC (49a)	Дакріальна ширина	22,0	24	2,7*	0,56	0,40	17,0	27,0

DS	Дакріальна висота	11,0	24	1,6*	0,32	0,23	8,0	15,0
FC	Глибина іклової ямки	-4,3	21	1,5*	0,34	0,24	-1,0	-7,0
31	Потилична хорда	90,7	23	5,2*	1,08	0,77	81,0	101,0
32	∠ Кут профілю лоба від nas.	88,5°	17	4,8*	1,16	0,82	81,0°	97,0°
GM/FN	∠ Кут профілю чола від gl	81,8°	17	5,8*	1,40	0,99	74,0°	94,0°
72	∠ Кут загально лицевий	83,9°	17	2,9	0,70	0,50	79,0°	89,0°
73.	∠ Кут середньої частини обличчя	85,0°	17	2,5**	0,60	0,42	80,0°	88,0°
74.	∠ Кут альвеолярної частини обличчя	78,8°	17	6,4	1,56	1,10	68,0°	87,0°
75(1).	∠ Кут виступання носа	25,6°	21	4,3	0,94	0,66	19,0°	34,0°
77.	∠ Назо-малярний кут	138,2°	22	4,5	0,95	0,67	129,5°	145,0°
∠ Zm.	Зигмаксиллярний кут	125,3°	19	3,8**	0,88	0,62	117,6°	130,5°
	Надперенісся	1,2	24	0,3	0,07	0,05	1,0	2,0
	Надбрівні дуги	1,1	24	0,2	0,05	0,03	1,0	2,0
	Зовнішній потиличний бугор	0,6	23	0,7	0,15	0,10	0,0	2,5
	Соскоподібний відросток	1,4	23	0,6	0,12	0,08	1,0	3,0
	Передньо-носова ость	4,2	20	1,1	0,24	0,17	2,0	5,0
23a	Горизонтальна окружність через офріон	498,5	17	9,4**	2,27	1,61	482,0	512,0
60	Довжина альвеолярної дуги	51,6	18	4,0*	0,94	0,67	45,0	58,2
61	Ширина альвеолярної дуги	58,6	18	3,3*	0,79	0,56	51,0	64,1
Індекси:								
8:1	Черепний	76,0	23	3,1	0,65	0,46	69,0	82,6
17:1	Висотно-повздовжній	72,8	22	3,1	0,67	0,47	67,8	79,1
17:8	Висотно-поперечний	96,2	22	3,6**	0,76	0,54	87,1	102,2
9:8	Лобно- поперечний	69,9	23	3,2	0,67	0,47	63,7	76,7
20:1	Висотно-повздовжній	61,8	21	2,4	0,53	0,37	57,9	66,3
20:8	Висотно-поперечний	81,3	21	3,1	0,68	0,48	74,5	86,0
10:8	Коронарно-поперечний	84,5	21	2,3**	0,50	0,35	79,6	90,6
9:10	Широтний лобний	82,5	22	4,2*	0,90	0,64	75,4	90,2
45:8	Поперечний фаціо-церебральний	92,8	21	3,3**	0,72	0,51	87,5	98,3
48:17	Вертикальний фаціо-церебральний	48,3	21	3,8*	0,84	0,59	40,4	58,6
9:45	Лобно-вличний	75,7	21	3,1**	0,68	0,48	69,6	81,0
10:45	Коронарно-вличний	92,1	19	4,7*	1,08	0,77	86,3	107,2
40:5	Виступання обличчя	95,5	19	3,3**	0,76	0,54	89,8	102,3
48:45	Верхній лицевий	49,9	18	3,5*	0,83	0,59	42,3	55,0
54:55	Носовий	48,7	20	4,3	0,96	0,68	41,5	55,6
DS:DC	Дакріальний	50,3	22	6,8**	1,45	1,03	29,6	60,9
SS:SC	Симотичний	43,0	22	9,9**	2,11	1,49	23,1	60,0
MS:MC	Максилофронтальний	39,3	22	6,8	1,44	1,02	24,0	53,3
52:51	Орбітний	78,3	20	3,6**	0,80	0,56	71,5	86,7
63:62	Піднебінний	77,0	16	7,7*	1,92	1,35	61,6	94,4
61:60	Щелепно-альвеолярний	115,3	16	8,2*	2,05	1,45	101,7	132,4

Обличчя вузьке візуально, але за середнім діаметром вилиць, який дорівнює 124,3 мм, потрапляє до категорії середніх величин. Верхня висота обличчя мала, як і верхньолицевий індекс. Але до індексу, що вказує на широке обличчя у групі, також не потрапляє. Довжина основи обличчя підпадає під категорію помірних розмірів. Загальний лицевий кут свідчить про помірне виступання обличчя у вертикальній площині (мезопрозопія). Горизонтальне профілювання обличчя в середньому сильне як на верхньому рівні, так і на середньому, хоча три черепа мають дещо сплющене обличчя на рівні орбіт, тому можна констатувати, що жіноча серія з міста Желні загалом дещо неоднорідна за виразністю горизонтального профілювання верхньої частини обличчя.

Орбіти помірної ширини і малої висоти, за показником помірно високі (78,3) – мезоконхія. Носовий отвір характеризується малою висотою та шириною, але носовий індекс підпадає під середню категорію розмірів (мезоринія). Виступання носа значне. Глибина іклової ямки на жіночих черепах помірна.

Співставлення квадратичних відхилень по 53 основних ознаках та індексах жіночих черепів з Желні зі стандартними становить: перевищення стандартних величин середнього квадратичного відхилення по 18 ознакам (33,9 %); заниження – по 17 ознакам (32,0 %). Та 18 ознак середнього квадратичного відхилення (33,9 %) вкладаються у стандартні

норми (табл. 3). Враховуючи певну варіабельність, можна стверджувати про морфологічну неоднорідність групи.

За схемою Т.О. Рудич [43, с. 150], жіноча серія за чотирма важливими ознаками потрапляє до мезокранного з середньою шириною обличчя типу, де знаходяться полянки київські, чернігівські.

У 1116 р. цього році син Володимира Мономаха, переяславський князь Ярополк, переселив до Желні жителів м. Друцька [24]. На жаль, під час Другої світової війни краніологічні серії, які знаходились в музеях Білорусі, зруйнувались [4, с. 23]. Таким чином, для порівняльного матеріалу залучені дані 43 чоловічих краніологічних серій II-го тисячоліття, досліджені різними вченими (табл. 4), з яких: 19 група з давньоруських міст, що репрезентують території різних племен: Галич, Возвягль, київська серія з вул. Паторжинського, а також м. Переяслав-Хмельницький [38; 39; 41; 43, с. 123]; Витачів, Смоленськ, Псков, Київ, Стара Рязань (2 групи) [3; 4, с. 122–125]; Путивль [33, с. 181–212]; Юр'їв [32]; Новогрудок [46, с. 99]; Верхній Київ, Гора Щекавиця у Києві [26, с. 40]; Стара Ладога [47, с. 84, 16–17]; Ярославль [7, с. 206]; Чернігів [11, с. 46–81].

Сільське населення та дружинні поховання представлені матеріалами з 24-х східнослов'янських могильників, які походять із ареалів практично всіх історичних племен: поляни київські, переяславські, сіверяни, кривичі (5 груп), в'ятичі, радимичі, дреговичі, словени новгородські [3; 4, с. 123]; Шестовиця [23]; Кам'яне [20, с. 9–13]; Монастирок [33; 50]; Григорівка, Бучак [25]; хут. Зелений Гай, Автуничі, Ліскове [10, с. 43–55; 12]; Бранешти [6, с. 111, 118]; Південно-Східне Приладожжя [47, 15–16; 48, с. 57–60]; збірні групи Брестської та Гродненської обл., яких ототожнюють з західною гілкою дреговичів [28, с. 146–147].

Для виявлення основних напрямків расо-генетичних зв'язків давньоруської палеопопуляції із Желні та визначення її місця у системі расових типів Київської Русі XIII ст. застосовувався міжгруповий багатовимірний аналіз методом канонічного аналізу [9, с. 212–229]. Залучалися наступні 13 ознак та один індекс: поздовжній, поперечний та висотний діаметри черепа (*b-br*), найменша ширина лоба, виличний діаметр, висота обличчя, висота та ширина орбіт, висота та ширина носа, назомалярний та зигомаксиллярний кути, симотичний індекс та кут виступання носа.

На першому етапі дослідження до канонічного аналізу залучено 43 давньоруські групи (табл. 4). За I КВ (45,3 % загальної дисперсії) спостерігається подібність чоловічих черепів з м. Желні, що отримали додатні значення вектора (0,474), до м. Новогрудка (0,507). На розподіл серій за даним КВ найбільш значимими виявились дві ознаки: виличний діаметр, ширина лоба, висота обличчя, носа, кут випинання носових кісток та зигомаксиллярний кут обличчя.

Таблиця 4

Краніологічні серії, які використовувались для порівняльного аналізу за 13 ознаками та одним індексом (чоловіки та жінки)

№ п/п	Група	Датування (ст.)
Давньоруські групи Чернігівської землі		
1.	Любеч	XI–XII
2.	хут. Зелений Гай	XI–XIII
3.	Шестовиця	IX–X
4.	Чернігів (загальна серія)	X–XIII
5.	Путивль	XI–XIII
Давньоруські групи Київської землі		
6.	Київ (Гора Щекавиця)	XI–XIII
7.	Київ (Цвинтарі, 1973)	XI–XIII
8.	Київ (Верхній Київ, збірна серія)	XI–XIII
9.	Київ (на розі вул. Паторжинського та Ірининської)	X–XIII
10.	Григорівка	XI
11.	Бучак	XI

12.	Витачів	X–XIII
13.	Київські поляни (збірна серія, 1973 р.)	XI–XIII
14.	Монастирьок	XI–XIII
15.	Юр'їв	XI–XII
Давньоруські групи Переяславської землі		
16.	курганний могильник у с. Кам'яне (Камінне)	IX–XII
17.	Переяслав-Хмельницький	XI–XIII
18.	Поляни Переяславські (збірна серія, 1973 р.)	X–XIII
Давньоруські групи літописної землі Дреговичів		
19.	Новогрудка	XI–XII
20.	Дреговичі (збірна серія)	XI–XIII
21.	Гродненська обл.	X–XIII
22.	Брестська обл.	X–XIII
Давньоруська група літописної Древланської землі		
23.	Возвягель	XI–XIII
24.	Дорогобуж	XIII
Давньоруські групи Новгородської землі		
25.	Стара Ладога (Земляне городище)	XI–XII
26.	Південно-Східне Приладожжя	XI–XIII
27.	Словени Новгородські (збірна серія)	XII–XIV
28.	Лашковці (Іжорське плато)	XII–XVI
29.	Бегунці (Іжорське плато)	XII–XIII
Давньоруські групи Смоленської землі		
30.	Стара Рязань-I	XI–XII
31.	Стара Рязань-II	XII–XIII
32.	Смоленськ	XII–XIII
33.	Ярославль (Дитинець, рублений город)	XIII
34.	Кривичі-1 (Смоленська група, кургани)	X–XII
35.	Кривичі-2 (Тверська група, кургани)	X–XII
36.	Кривичі-3 (Ярославська група, кургани)	X–XII
37.	Кривичі-4 (Костромська група, кургани)	X–XII
38.	Кривичі-5 (Володимиро-рязансько-ніжегородська група, кургани)	X–XII
Давньоруські групи Московської землі		
39.	В'ятичі (збірна серія)	XII–XIII
Давньоруські групи Прутсько-Дністровського міжріччя		
40.	Василів, середня течія Дністра	XII
41.	Бранешти	X–XI
42.	Галич (Крилос)	X–XIII

За ГК II (31,5 % загальної дисперсії) відзначається подібність досліджуваної групи, яка отримала малі від'ємні значення (-0,083), до дреговичів (-0,099). На розподіл серій вплинули поздовжній і поперечний діаметри черепної коробки, назомалярний кут, ширина носа і висота орбіти.

За ГК III (23,1 % загальної дисперсії) основні роз'єднуючі ознаки такі: симотичний індекс, ширина орбіти та висотний діаметр черепної коробки. Виявляється схожість досліджуваної серії, що отримала слабкі додатні значення вектора (0,170), до Смоленська (0,060), кривичів костромської курганної групи (0,133) та Верхнього Києва (0,198).

За кластерним аналізом [9, с. 230–276], тільки на двадцять другому кроці кластеризації простежується близькість чоловічого населення Желні до Любеча і Ярославля одночасно (дистанція 0,183).

У цілому, візуально ми бачимо схожість досліджуваної вибірки до доліхокранної серії дреговичів, у якій спостерігається морфологічна подібність як пропорцій черепної коробки, так і обличчя (рис. 2).

Жіноча серія. Залучено 37 давньоруських груп. На розташування жіночих серій (рис. 3) за першим канонічним вектором приходиться 40,2 % загальної мінливості. Жіноча група Желні з від'ємними значеннями вектора (-0,477) статистично подібна до черепів з Возвяглі (-0,455), полян київських (-0,473), кривичів смоленської курганної групи (-0,541). На розподіл серій у координатному полі найбільш значимими виявились: кут випинання носових кісток, найменша ширина лоба та назомалярний кут обличчя.

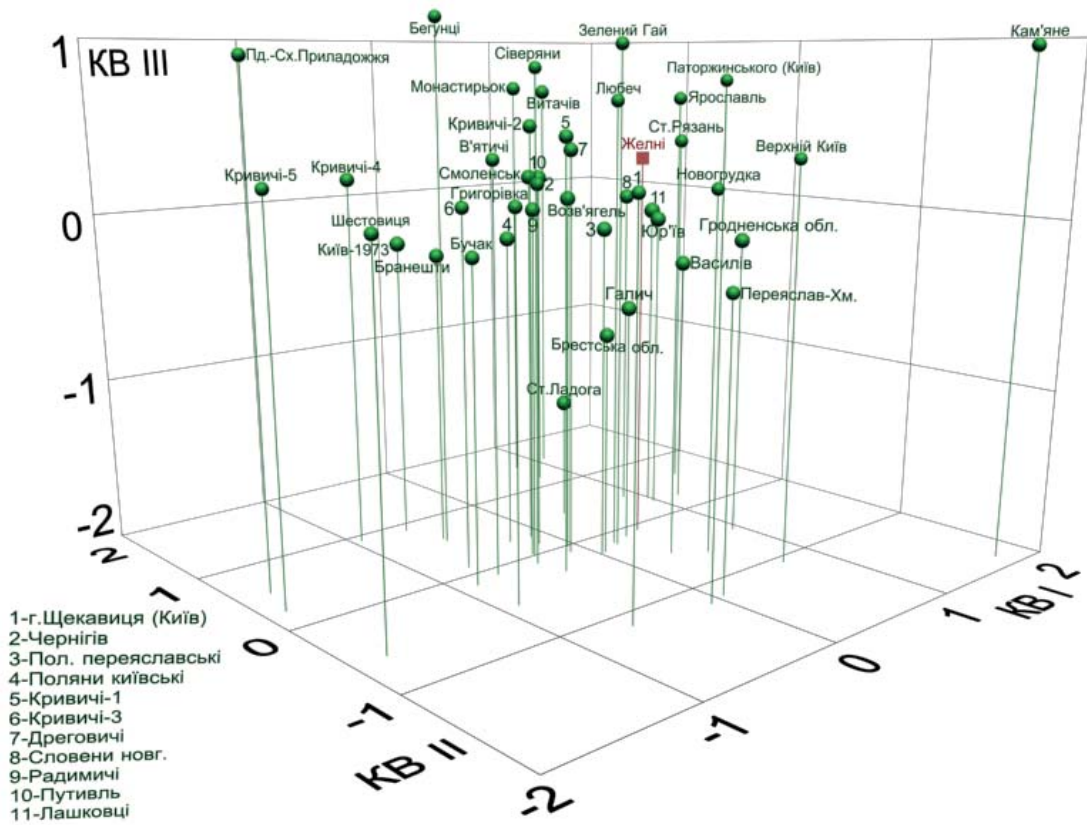

Рис. 2

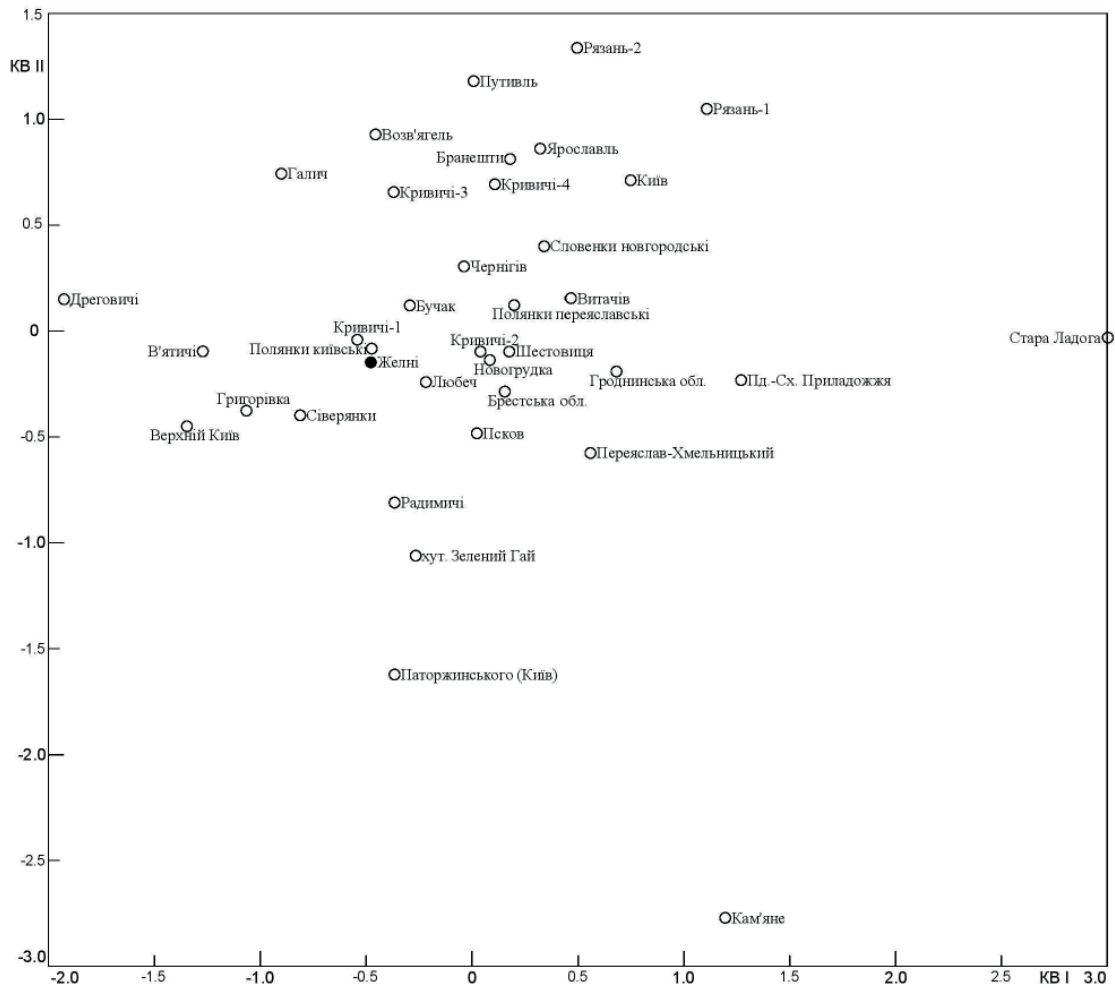

Рис. 3

За даним КВ II (33,5 % загальної мінливості) можна відмітити певну близькість жіночої групи, яка отримала також від'ємні значення вектора $(-0,148)$, до Новоградки $(-0,137)$, кривичів тверської курганної групи $(-0,097)$ та черепів з Гродненської обл. $(-0,191)$. На розподіл жіночих серій за другим канонічним вектором (КВ) найбільш вплинули такі краніометричні ознаки: поздовжній, поперечний і висотний діаметр черепної коробки, виличний діаметр та ширина орбіти.

За III КВ (26,2 % загальної мінливості) жіноча група із Желні (рис. 4) з додатними значеннями вектора $(0,617)$ статистично подібна до полян київських $(0,616)$. На розподіл серій за даним КВ найбільш значимими виявились дві ознаки: верхня висота обличчя, ширина і висота носа, симотичний індекс, зигомаксилярний кут обличчя та висота орбіти. Прикметним є те, що жіноча група за багатовимірним кластерним аналізом на першому кроці кластеризації подібна до полян київських $(-0,276)$.

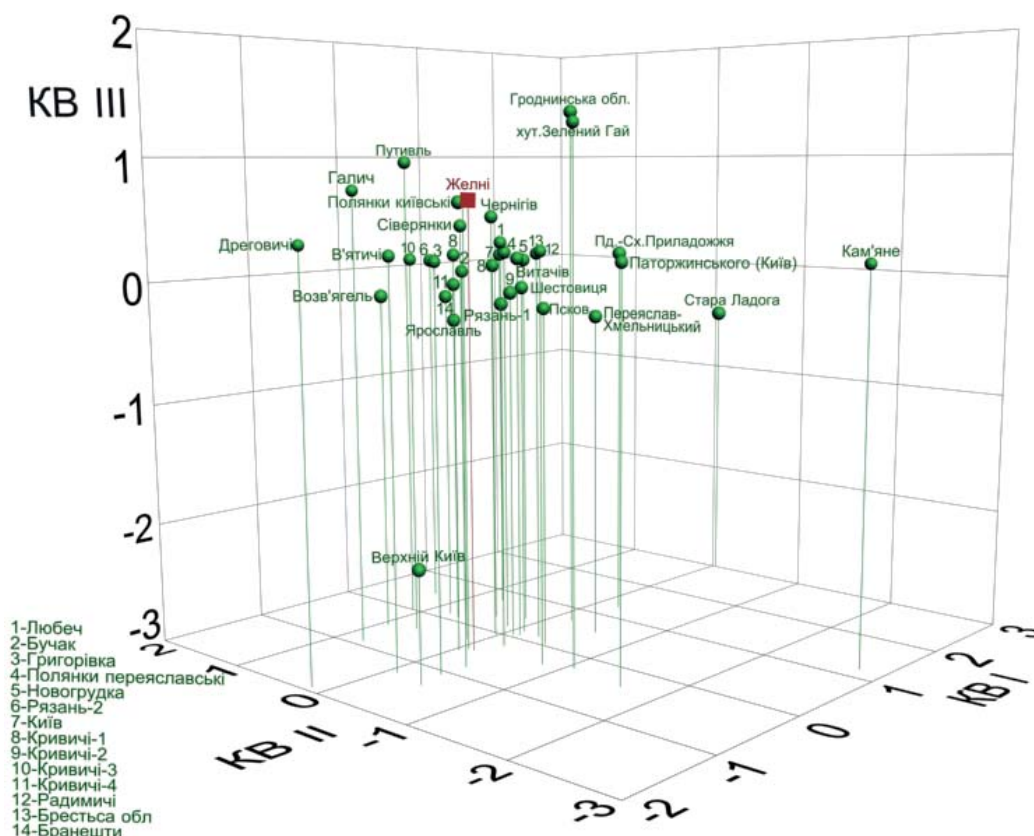

Рис. 4

Скандинавська та західнослов'янська (південнослов'янська, балтська) складова у населення похованих у Желні. Зазвичай у статистичному аналізі використовують стандартний набір із 14 важливих для расової діагностики ознак. Оскільки в залучених серіях зі Скандинавії, Німеччини, Британії та західних слов'ян, опублікованих зарубіжними дослідниками, дані про кути горизонтального профілювання обличчя, показчик висоти перенісся, висоти обличчя відсутні, ми спиралися на решту 10 ознак, які найбільш чітко диференціюють германців і населення Східної Європи. До багатомірного канонічного аналізу ми залучали 77 чоловічих серій Східної і Західної Європи [34; 56; 57, с. 211–251; 4, с. 39–41; 160–168; 6, с. 134–137; 8, с. 162].

За I КВ (39,7 % загальної дисперсії) чоловіча досліджувана вибірка отримала малі додатні значення вектора $(0,122)$. Подібні значення спостерігаємо у Новоградці $(0,100)$, Кам'яному $(0,079)$, Добруджі $(0,161)$. На розподіл серій за першим КВ вплинули переважно такі ознаки: поперечний і висотний діаметр черепної коробки, ширина лоба, висота обличчя, орбіт та ширина і висота носа (рис. 5).

За II КВ (35,1 % загальної дисперсії) можна провести аналогії вибірки Желні $(-0,427)$ з черепами Майн Рейнського трикутника $(-0,435)$, Латгалами Лудзенського та

Резекненського районів (-0,412), Ярославлем (-0,378), полянами польськими (-0,368). На розташування серій у координатному полі найбільш значимими виявились дві ознаки: поздовжній діаметр черепної коробки та ширина орбіти.

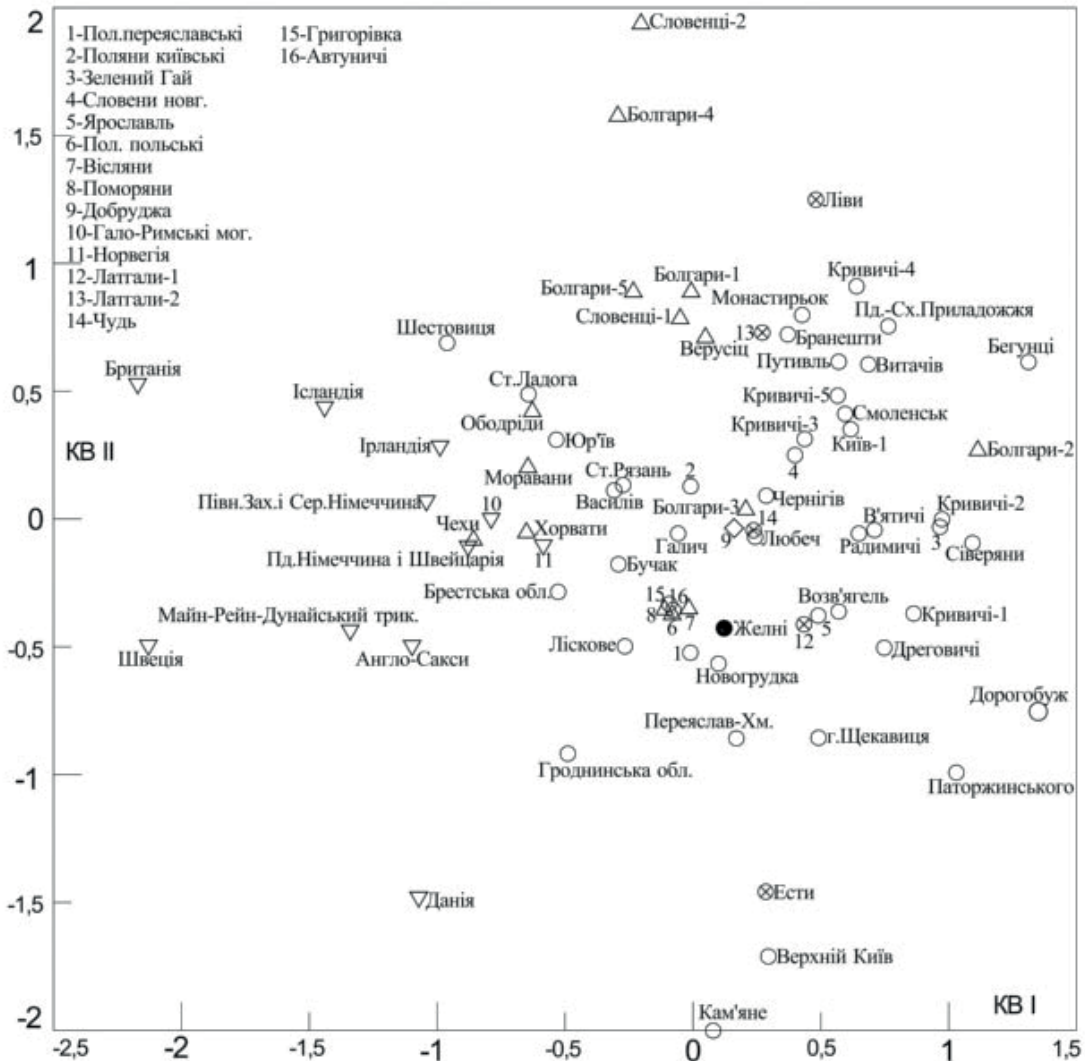

Рис. 5

За III KV (25,1 % загальної мінливості) чоловічу вибірку (рис. 6), що отримала додатні значення вектора (0,317), можна порівняти з такими групами як Бучак (0,317), Болгари з Варни (0,345), Переяслав (0,396) та, меншою мірою, поляни польські (0,402). Групи розбивались переважно завдяки вилічному діаметру.

Також проведено канонічний аналіз 60 жіночих серій Західної та Східної Європи (рис. 7). За I KV (39,3 % загальної дисперсії) жіноча вибірка Желні отримала помірні від'ємні значення вектора (-0,289). Можна відмітити подібність досліджуваних черепів до вибірки Ліскове (-0,253), словачок (-0,227), поморянок (-0,304), кривичів смоленської курганної групи (-0,315). На розподіл серій за першим KV найбільш значимими виявились: поздовжній, поперечний і висотний діаметр черепної коробки, ширина орбіти.

За II KV (31,9 % загальної дисперсії) серії розмежувалися переважно за вилічним діаметром, висотою обличчя, шириною лоба. Можна провести аналогії жіночої групи, що повторно отримала від'ємні значення (-0,676), до мораванок (-0,661) та ободриток (-0,703).

За III KV (28,6 % загальної мінливості) виявлено статистичну подібність Желні (0,294) до полянок київських (0,292), меншою мірою хорваток (0,233), чешок (0,230), шведок (0,323). На розподіл серій (рис. 8) вплинули висота і ширина носа, висота орбіти.

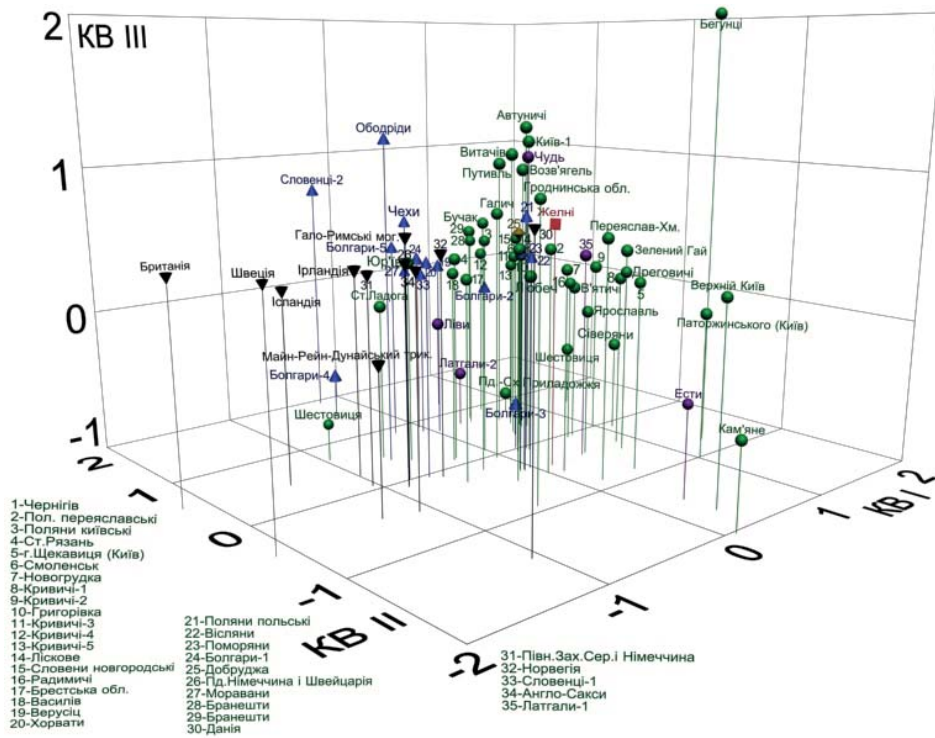

Рис. 6

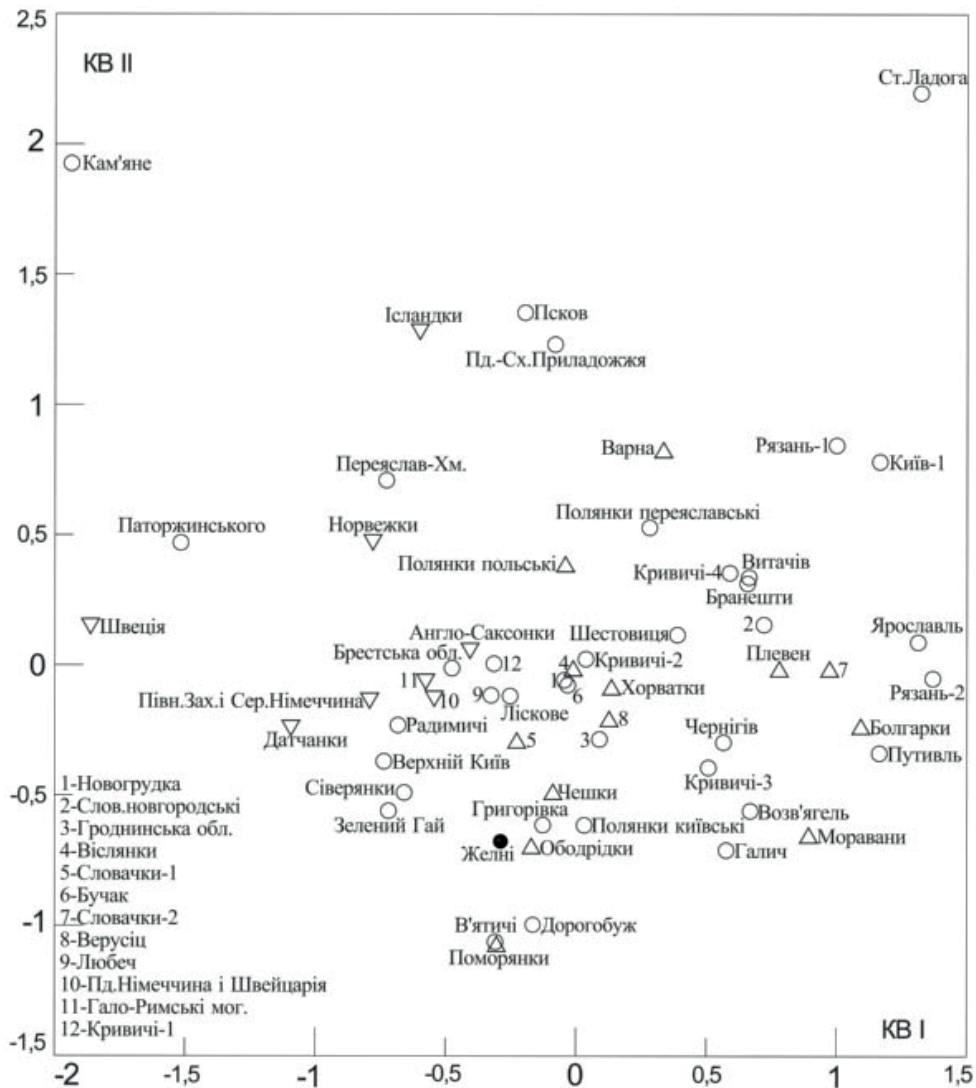

Рис. 7

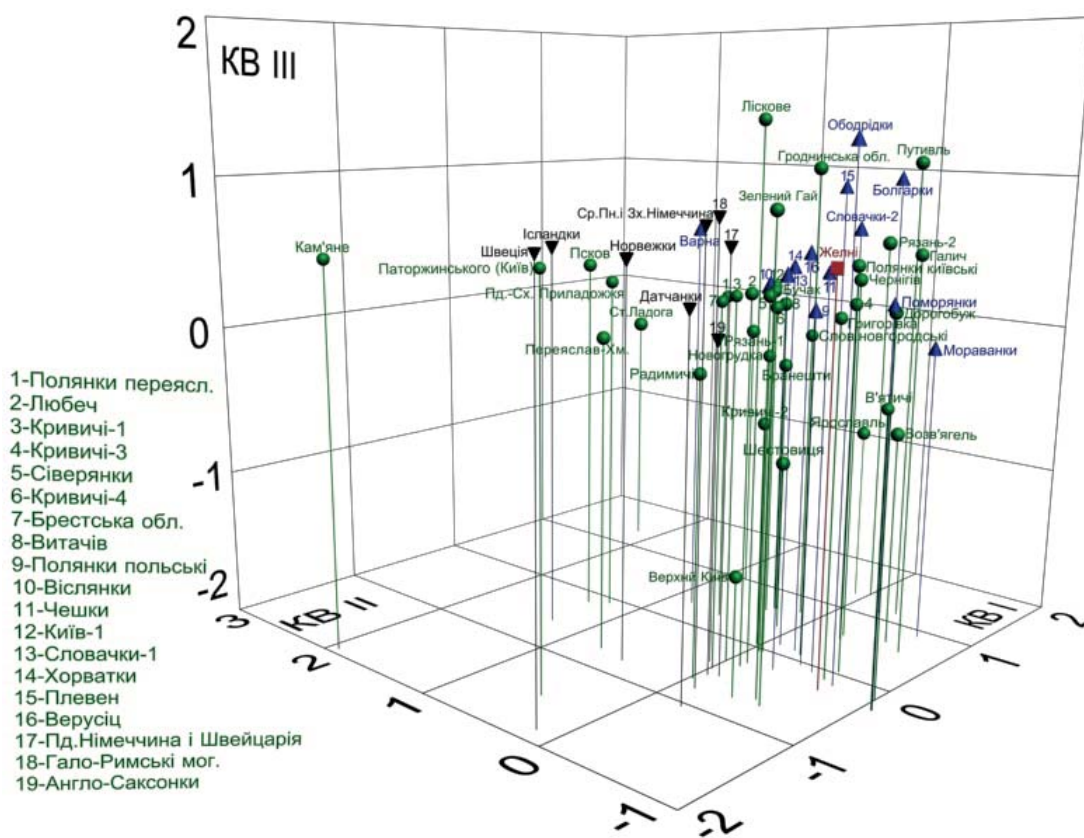

Рис. 8

Отже, проведені краніологічні дослідження представників Жовнинського могильника є ще одним вагомим доказовим аргументом присутності у складі населення представників північного та західного населення гарнізону фортеці, ареал яких охоплює територію сучасних країн Польщі, Латвії, Литви, Болгарії, Румунії. Про балтські поховання в могильнику ми знаємо зі звітів О.В. Сухобокова, публікацій В.В. Приймака, О.П. Моці [51, с. 84–95; 36, с. 62–63; 30, с. 121–122; 31, с. 137].

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

1. Чоловіча серія характеризується доліхокранією. Відношення висоти до поздовжнього діаметра свідчить про помірну висоту черепа. Ширина лоба за лобно-поперечним індексом помірна. Ширина ортогнатного обличчя середня, воно сильно профільоване. Орбіти помірно високі. Носовий отвір середньо широкий. Перенісся середньовисоке за симотичним, і високе за дакріальним індексом. Виступанням носових кісток щодо лінії вертикального профілю обличчя, сильне. Глибина іклової ямки помірна.

2. Визначено, що за даними краніометрії простежується зв'язок чоловічої досліджуваної серії з черепами із м. Новогрудка, Галичем, збіркою групою дреговичів. За класифікацією черепів група потрапляє до доліхокранного середньолицого типу, де перебувають сіверяни, радимичі, дреговичі, смоленські і тверські кривичі. Чоловіча група з певним застереженням віднесена до Неопонтійського (Понтійського) антропологічного типу.

3. Жіноча серія характеризується мезокранією. Відносна висота черепів за висотно-поздовжнім і висотно-поперечним індексами – помірна. Обличчя мезогнатне, низьке, помірно широке. Горизонтальне профілювання обличчя сильне. Орбіти помірно високі. Носовий отвір підпадає під середню категорію розмірів. Виступання носа значне. Глибина іклової ямки помірна.

4. За схемою Т.О. Рудич, жіноча серія за чотирима важливими ознаками потрапляє до мезокранного з середньою шириною обличчя типу, де знаходяться полянки київські, чернігівські.

5. На кожному етапі аналізу було виявлено антропологічну неоднорідність складу населення м. Желні.

ПІДРИСУНКОВІ ПІДПИСИ

Рис 1. План-схема городища та могильника літописного Желні (за В.Д. Дяденком).

Рис. 2. Розташування 43 чоловічих груп з території Київської Русі у тривимірному просторі.

Рис. 3. Розташування 37 жіночих груп з території Київської Русі у просторі I і II канонічних векторів.

Рис. 4. Розташування 37 жіночих груп з території Київської Русі у тривимірному просторі. 1 – Любеч; 2 – Бучак; 3 – Григорівка; 4 – поляни переяславські; 5 – Новоградок; 6 – Рязань-2 (XII–XIII ст.); 7 – Київ; 8 – кривичі – 1; 9 – кривичі – 2; 10 – кривичі – 3; 11 – кривичі – 4; 12 – радимичі; 13 – Брестська обл.; 14 – Бранешти.

Рис. 5. Розташування 77 чоловічих груп з території Східної і Західної Європи у просторі I і II канонічних векторів за 10-ма краніологічними ознаками.

Рис. 6. Розташування 77 чоловічих груп з території Східної і Західної Європи у тривимірному просторі за 10-ма краніологічними ознаками.

Рис. 7. Розташування 60 жіночих груп з території Східної і Західної Європи у просторі I і II канонічних векторів за 10-ма краніологічними ознаками.

Рис. 8. Розташування 60 жіночих груп з території Східної і Західної Європи у тривимірному просторі за 10-ма краніологічними ознаками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П. Избранное / В.П. Алексеев. – М.: Наука, 2008. – Т. 4. – 343 с.
2. Алексеев В.П. Краниометрия. Методика антропологических исследований / В.П. Алексеев, Г.Ф. Дебец. – М.: Наука, 1964. – 127 с.
3. Алексеева Т.И. Антропологичний склад населення давньоруських міст / Т.И. Алексеева // Матеріали з антропології України. – К.: Наукова думка, 1969. – Вип. 4. – С. 73–86.
4. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян / Т.И. Алексеева. – М.: Издательство МГУ, 1973. – 330 с.
5. Алексеева Т.И. Этногенез и этническая история восточных славян. Восточные славяне. Антропология и этническая история / Т.И. Алексеева, Е.В. Балановская, Т.С. Балуева. – М.: Наука, 2002. – 342 с.
6. Великанова М.С. Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья / М.С. Великанова. – М.: Наука, 1975. – 284 с.
7. Гончарова Н.Н. Формирование антропологического разнообразия средневековых городов: Ярославль, Дмитров, Коломна / Н.Н. Гончарова // Вестник антропологии. Научный альманах. – М., 2011. – Вип. 19. – С. 202–216.
8. Денисова Р.Я. Этногенез латышей (по данным краниологии) / Р.Я. Денисова. – Рига, 1977. – 360 с.
9. Дерябин В.Е. Курс лекций по многомерной биометрии для антропологов / В.Е. Дерябин. – М.: Изд. МГУ, 2008. – 332 с.
10. Долженко Ю.В. Антропологичні матеріали з давньоруського курганного комплексу у хутора Зелений Гай / Ю.В. Долженко // Археологія. – 2013. – № 2. – С. 43–55.
11. Долженко Ю.В. Антропологичний склад давньоруського Чернігова // Наукова збірка: Історична антропология та біоархеология України. – К., 2014 – Вип. 1. – С. 49–84.
12. Долженко Ю.В. Населення селища Ліскове XII–XIII ст. за даними краніології / Ю.В. Долженко, О.М. Веремейчик // Сіверщина в історії України. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – Київ-Глухів, 2015 – Вип. 8. – С. 83–90.
13. Долженко Ю.В. Историко-антропологичний нарис поховань XVII–XVIII ст. з с. Жовнино на Черкащині / Ю.В. Долженко, О.О. Прядко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2014. – Вип. 44. – С. 43–50.
14. Дяденко В.Д. Давньоруський могильник біля с. Жовнино Черкаської обл. / В.Д. Дяденко // Матеріали XIII конф. ІА АН УРСР. – К., 1972. – С. 316–318.
15. Дяденко В.Д. Щоденники з розкопок поселення у с. Жовнино / В.Д. Дяденко // НА ІА НАНУ. – 1961–1969/107. – 344 с.
16. Дяденко В.Д. Жовнинський могильник XI–XIII ст. / В.Д. Дяденко, О.П. Моця. – К., Археологія, 1986. – С. 82–90.
17. Дяденко В.Д. Антропологический состав украинского народа в связи с некоторыми вопросами его этногенеза: Автореф. дис. канд. биол. наук./ Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 1961. – 15 с.
18. Дяденко В.Д. Антропологичний склад Києва і його околиці у середньовіччі (XI–XIII ст.) / В.Д. Дяденко // Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984–1989 рр. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 151–166.

19. Дяченко В.Д. Антропологический состав средневековых восточных славян / В.Д. Дяченко // Проблемы эволюционной морфологии человека и его рас. – М.: Наука, 1986. – С. 234–243.
20. Дяченко В.Д. Древнерусское население Левобережной Украины (по материалам могильника у с. Каменное) / В.Д. Дяченко, П.М. Покас, О.В. Сухобоков // Антропологические данные о составе древнего населения на территории Украины. – К., 1984. – С. 4–26.
21. Дяченко В.Д. Антропологический состав Украинского народа в связи с некоторыми вопросами его этногенеза. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.б.н. – М., 1961. – 17 с.
22. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу / В.Д. Дяченко. – К., 1965. – 130 с.
23. Зіневич Г.П. До антропології Шестовицького могильника / Г.П. Зіневич // Матеріали з антропології України. – К., 1962. – Вип. 2. – С. 37–47.
24. Ипатьевская летопись. – ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2.
25. Козак О.Д. Антропологічний склад та морфофізіологічні риси давньоруського населення Середнього Подніпров'я (за матеріалами могильника Григорівка) / О.Д. Козак // Археологія. – 2000. – № 1. – С. 67–80.
26. Козак О.Д. Кияни княжої доби / О.Д. Козак // Біоархеологічні студії. – К.: Видавничий дім «Академперіодика», 2010. – 396 с.
27. Козак О.Д. Мешканці «Града Володимира» за даними антропології / О.Д. Козак, І.Д. Потехіна // Археологія. – 2003. – № 1. – С. 113–129.
28. Коробушкин Т.Н. Сельское население Среднего Побужья IX–XIII вв. (по материалам курганных могильников) / Т.Н. Коробушкин, И.И. Саливан // Советская археология. – 1990. – № 3. – С. 138–149.
29. Моргунов Ю.Ю. Древнерусские памятники Поречья Сулы / Ю.Ю. Моргунов. – Курск, 1996. – 160 с.
30. Моця О.П. Населення південно-руських земель XI–XIII ст. (за матеріалами некрополів) / О.П. Моця. – К.: Наукова думка, 1993. – 159 с.
31. Моця О.П. Погребальные памятники южнорусских земель IX–XIII вв. / О.П. Моця. – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.
32. Орлов Р.С. Исследования летописного Юрьева на Руси и его окрестностей / Р.С. Орлов, А.П. Моця, П.М. Покас // Земли Южной Руси в IX–XIV вв. – К., 1985. – С. 30–62.
33. Покас П.М. Антропологическая характеристика серии черепов из раскопок в Путивле в 1979–1981 гг.: Приложение 1 к плановой теме 81, 1984/81 // О.В. Сухобоков «Историко-культурное развитие южнорусских земель в IX–XIV вв.». Подтема «Древнерусский Путивль и его округа». – К., 1984. – С. 181–212.
34. Постикова Н.М. Антропологическая характеристика средневекового населения Болгарии (IV–XV и XIX–XX вв.) (предварительное сообщение) / Н.М. Постикова. – Советская этнография. – 1966. – № 6.
35. Потехіна І.Д. Звіт про антропологічні матеріали з розкопок по вул. Володимирській, 8 / І.Д. Потехіна // НА ІА НАНУ. – К., 2000.
36. Приймак В.В. Балтські поховання з давньоруських пам'яток Дніпровського лісостепового Лівобережжя / В.В. Приймак // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 2008. – № 1–2. – С. 62–69.
37. Приймак В.В. Роменська культура в межиріччі Десни і Ворскли: дискусійні питання, нові матеріали / В.В. Приймак. – Полтава-Суми, 1997.
38. Рудич Т.О. Антропологічний склад населення давнього Галича / Т.О. Рудич // Галич та Галицька земля. – К., 1998. – С. 119–124.
39. Рудич Т.О. До питання про антропологічний склад населення України X–XIII ст. За матеріалами розкопок міста Возвягель / Т.О. Рудич // Народнознавчі зошити. – 1999. – № 6 – С. 794–803.
40. Рудич Т.О. Антропологічний склад населення давньоруського міста Возвягель. Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України / Т.О. Рудич // Збірка наукових праць. – К., 2003. – С. 135–142.
41. Рудич Т.А. Население Левобережной Украины в древнерусское время (по материалам могильника Переяслав-Хмельницкий) / Т.А. Рудич // Вестник антропологии. – М., 2007. – Ч. 2. – № 15. – С. 400–406.
42. Рудич Т.О. Антропологічний склад населення могильника давньоруської доби на вул. Паторжинського, 14 у м. Києві / Т.О. Рудич // АДУ 2003–2004 рр.: Збірка наукових праць. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 420–424.
43. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології / Т.О. Рудич. – К., 2014. – 295 с.
44. Рутковская Л.М. Отчет о раскопках у с. Благовещенка Запорожской обл. в 1968 г. и у с. Жовнино Черкасской обл. в 1970 г. // НА ІА НАНУ. – 1968-70/13. – 14 с.+18 табл.
45. Рутковская Л.М. Отчет о раскопках могильника в урочище Пристань с. Жовнино в 1972-73 гг. / нач. I тыс. до н. э. и Биленковы Бурты – Киевская Русь / стор. – 1+21 табл., Щоденник Рутковської Л.М. – 12 арк., Інвентарна книга – 4 стор. Черкаська обл. // НА ІА НАНУ. – 1972-73/113.
46. Саливан І.І. Краніологічна характеристика середньовічного населення м. Новогрудка / І.І. Саливан // Матеріали з антропології України. – К., 1971. – Вип. 5. – С. 92–110.
47. Санкина С.Л. Этническая история средневекового населения Новгородской земли по данным антропологии / С.Л. Санкина. – СПб., 2000. – 105 с.

48. Санкина С.Л. Антропологическая характеристика серии скелетов из средневековых погребений Старой Ладogi / С.Л. Санкина, А.Г. Козинцев // Антропология сегодня. – М., 1995. – Вып. 1. – С. 90–107.
49. Сегада С.П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект / С.П. Сегада. – К., 2001 – 178 с.
50. Сегада С.П. Антропологический состав древнерусского городского населения Левобережного Поднепровья / С.П. Сегада, П.М. Покас // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. Киев, 18–25 сентября 1985 г. – К., 1988. – Т. 2. – С. 150.
51. Сухобоков О.В. Южная Русь и ее соседи в 9–14 вв. Плановая тема: Древнерусские памятники Юго-Восточных районов Днепровского Левобережья по материалам арх. исследований 1970–1987 гг. – К., 1987/120. – 237 с.
52. Buxton L.H.D. Essential craniological technique / L.H.D. Buxton, G.D. Morant. – J. Roy. Anthropol. Inst.: 1933. – v. 63. – Pp. 19–47.
53. Dolzhenko Y.V. Craniology of XVI–XVIII Centuries Zhovnyno Burial / Y.V. Dolzhenko // Modern Science – Moderni věda. – Praha. – Česke Republika, Nemoros. – 2014. – № 4. – С. 119–132.
54. Martin R. Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer darstellung. Mit besonderer berücksichtigung der anthropologischen methoden für Studierende, ärzte und forschungsreisende. Zweite, vermernte auflage – Jena, verlag von Gustaf Fisher. Bd. II. – 1928. – 1062 s.
55. Ortner D.J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains / D.J. Ortner. – San Diego, California: 2003. – 645 p.
56. Rosing F., Schwidetzky I. Vergleichend – statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Hochmittelalters (1000–1500 A.D.) // Homo. – Zurich: 1981 – Bd.32., H. 4. – S. 211–251.
57. Rosing F., Schwidetzky I. Vergleichend – statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Frühen Mittelalters (500–1000 n.d. z.) // Homo. – Zurich: 1977 – Bd. 28. – S. 65–115.
58. Ubelaker D.H. Human Skeletal Remains. Excavation, analysis, interpretation. Washington: Taraxacum, 1989.
59. Vallois H.V. La duree de la vie chez l'homme fossile / H.V. Vallois // L'Anthropologie. – 1937. – 47. – P. 499–532.

REFERENCES

1. Alekseev V.P. Izbrannoe / V.P. Alekseev. – M.: Nauka, 2008. – Т. 4. – 343 с.
2. Alekseev V.P. Kranimetriya. Metodika antropologicheskikh issledovaniy / V.P. Alekseev, G.F. Debets. – M.: Nauka, 1964. – 127 s.
3. Alekseeva T.I. Antropologichnyi sklad naseleenniia davnoruskykh mist / T.I. Alekseeva // Materialy z antropologii Ukrainy. – K.: Naukova dumka, 1969. – Vyp. 4. – S. 73–86.
4. Alekseeva T.I. Etnogenez vostochnykh slavyan / T.I. Alekseeva. – M.: Izdatelstvo MGU, 1973. – 330 s.
5. Alekseeva T.I. Etnogenez i etnicheskaya istoriya vostochnykh slavyan. Vostochnye slavyane. Antropologiya i etnicheskaya istoriya / T.I. Alekseeva, E.V. Balanovskaya, T.S. Balueva. – M.: Nauka, 2002. – 342 s.
6. Velikanova M.S. Paleoantropologiya Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurechya / M.S. Velikanova. – M.: Nauka, 1975. – 284 s.
7. Goncharova N.N. Formirovanie antropologicheskogo raznoobraziya srednevekovykh gorodov: Yaroslavl, Dmitrov, Kolomna / N.N. Goncharova // Vestnik antropologii. Nauchnyy almanakh. – M., 2011. – Vyp. 19. – S. 202–216.
8. Denisova R.Ya. Etnogenez latshey (po dannym kranologii) / R.Ya. Denisova. – Riga, 1977. – 360 s.
9. Deryabin V.E. Kurs lektsiy po mnogomernoy biometrii dlya antropologov / V.E. Deryabin. – M.: Izd. MGU, 2008. – 332 s.
10. Dolzhenko Iu.V. Antropologichni materialy z davnoruskoho kurhannoho kompleksu u khutora Zelenyi Hai / Iu.V. Dolzhenko // Arkheolohiia. – 2013.– № 2. – S. 43–55.
11. Dolzhenko Iu.V. Antropologichnyi sklad davnoruskoho Chernihova // Naukova zbirka: Istorychna antropologhiia ta bioarkheolohiia Ukrainy. – K., 2014 –Vyp. 1. – S. 49–84.
12. Dolzhenko Iu.V. Naseleenniia selyshcha Liskove XII–XIII st. za danymy kraniolohii / Iu.V. Dolzhenko, O.M. Veremeichyk // Sivershchyna v istorii Ukrainy. Tsentr pam'iatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. – Kyiv-Hlukhiv, 2015 – Vyp. 8. – S. 83–90.
13. Dolzhenko Iu.V. Istoryko-antropologichnyi narys pokhovan XVII–XVIII st. z s. Zhovnyno na Cherkashchyni / Iu.V. Dolzhenko, O.O. Priadko // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. – K., 2014. – Vyp. 44. – S. 43–50.
14. Diadenko V.D. Davnoruskyi mohyl'nyk bilia s. Zhovnyno Cherkaskoi obl. / V.D. Diadenko // Materialy XIII konf. IA AN URSR. – K., 1972. – S. 316–318.
15. Diadenko V.D. Shchodennyky z rozkopok poseleenniia u s. Zhovnyno / V.D. Diadenko // NA IA NANU. – 1961–1969/107. – 344 s.
16. Diadenko V.D. Zhovnynskyi mohyl'nyk XI–XIII st. / V.D. Diadenko, O.P. Motsia. – K., Arkheolohiia, 1986. – S. 82–90.

17. Dyachenko V.D. Antropologicheskii sostav ukrainskogo naroda v svyazi s nekotorymi voprosami ego etnogeneza: Avtoref. dis. kand. biol. nauk./ Mosk. gos. un-t im. M.V. Lomonosova. – M., 1961. – 15 s.
18. Diachenko V.D. Antropolohichni sklad Kyieva i yoho okolytsi u serednovichchi (XI–XIII st.) / V.D. Diachenko // Starodavniy Kyiv. Arkheolohichni doslidzhennia 1984–1989 rr. – K.: Naukova dumka, 1993. – S. 151–166.
19. Dyachenko V.D. Antropologicheskii sostav srednevekovykh vostochnykh slavyan / V.D. Dyachenko // Problemy evolyutsionnoy morfologii cheloveka i ego ras. – M.: Nauka, 1986. – S. 234–243.
20. Dyachenko V.D. Drevnerusskoe naselenie Levoberezhnoy Ukrainy (po materialam mogil'nika u s. Kamennoe) / V.D. Dyachenko, P.M. Pokas, O.V. Sukhobokov // Antropologicheskie dannye o sostave drevnego naseleniya na territorii Ukrainy. – K., 1984. – S. 4–26.
21. Dyachenko V.D. Antropologicheskii sostav Ukrainskogo naroda v svyazi s nekotorymi voprosami ego etnogeneza. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni k.b.n. – M., 1961. – 17 s.
22. Diachenko V.D. Antropolohichni sklad ukrainskogo narodu / V.D. Diachenko. – K., 1965. – 130 s.
23. Zinevych H.P. Do antropolohii Shestovytskoho mohylnya / H.P. Zinevych // Materialy z antropolohii Ukrainy. – K., 1962. – Vyp. 2. – S. 37–47.
24. Ipat'yevskaya letopis'. – PSRL. – M., 1962. – T. 2.
25. Kozak O.D. Antropolohichni sklad ta morfofiziolohichni rysy davnoruskoho naselennia Serednoho Podniprov'ia (za materialamy mohylnya Hryhorivka) / O.D. Kozak // Arkheolohiia. – 2000. – № 1. – S. 67–80.
26. Kozak O.D. Kyiany kniazhoi doby / O.D. Kozak // Bioarkheolohichni studii. – K.: Vydavnychiy dim «Akademperiodyka», 2010. – 396 s.
27. Kozak O.D. Meshkantsi «Hrada Volodymyra» za danymy antropolohii / O.D. Kozak, I.D. Potiekhina // Arkheolohiia. – 2003. – № 1. – S. 113–129.
28. Korobushkin T.N. Selskoe naselenie Srednego Pobuzhya IX–XIII vv. (po materialam kurgannykh mogilnikov) / T.N. Korobushkin, I.I. Salivan // Sovetskaya arkheologiya. – 1990. – № 3. – S. 138–149.
29. Morgunov Yu.Yu. Drevnerusskie pamyatniki Porech'ya Suly / Yu.Yu. Morgunov. – Kursk, 1996. – 160 s.
30. Motsia O.P. Naselennia pivdenno-ruskykh zemel XI–XIII st. (za materialamy nekropoliv) / O.P. Motsia. – K.: Naukova dumka, 1993. – 159 s.
31. Motsya O.P. Pogrebalnye pamyatniki yuzhnorusskikh zemel IX–XIII vv. / O.P. Motsya. – K.: Naukova dumka, 1990. – 156 s.
32. Orlov R.S. Issledovaniya letopisnogo Yur'yeva na Rosi i ego okrestnostey / R.S. Orlov, A.P. Motsya, P.M. Pokas // Zemli Yuzhnoy Rusi v IX–XIV vv. – K., 1985. – S. 30–62.
33. Pokas P.M. Antropologicheskaya kharakteristika serii cherepov iz raskopok v Putivle v 1979–1981 gg.: Prilozhenie 1 k planovoy teme 81, 1984/81 // O.V. Sukhobokov «Istoriko-kulturnoe razvitie yuzhno-russkikh zemel v IX–XIV vv.». Podtema «Drevnerusskiy Putivl i ego okrug». – K., 1984. – S. 181–212.
34. Postikova N.M. Antropologicheskaya kharakteristika srednevekovogo naseleniya Bolgarii (IV–XV i XIX–XX vv.) (predvaritel'noe soobshchenie) / N.M. Postikova. – Sovetskaya etnografiya. – 1966. – № 6.
35. Potiekhina I.D. Zvit pro antropolohichni materialy z rozkopok po vul. Volodymyrskii, 8 / I.D. Potiekhina // NA IA NANU. – K., 2000.
36. Pryimak V.V. Baltski pokhovannia z davnoruskykh pam'iatok Dniprovskoho lisostepovoho Livoberezhzhia / V.V. Pryimak // Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy. – Poltava, 2008. – № 1–2. – S. 62–69.
37. Pryimak V.V. Romenska kultura v mezhyrichchi Desny i Vorskly: diskusii pytannia, novi materialy / V.V. Pryimak. – Poltava-Sumy, 1997.
38. Rudykh T.O. Antropolohichni sklad naselennia davnoho Halycha / T.O. Rudykh // Halych ta Halytska zemlia. – K., 1998. – S. 119–124.
39. Rudykh T.O. Do pytannia pro antropolohichni sklad naselennia Ukrainy X–XIII st. Za materialamy rozkopok mista Vozviahel / T.O. Rudykh // Narodoznavchi zoshyty. – 1999. – № 6 – S. 794–803.
40. Rudykh T.O. Antropolohichni sklad naselennia davnoruskoho mista Vozviahel. Starozhytnosti I tysiacholittia nashoi ery na terytorii Ukrainy / T.O. Rudykh // Zbirka naukovykh prats. – K., 2003. – S. 135–142.
41. Rudich T.A. Naselenie Levoberezhnoy Ukrainy v drevnerusskoe vremya (po materialam mogilnika Pereyaslav-Khmelniiskiy) / T.A. Rudich // Vestnik antropologii. – M., 2007. – Ch. 2. – № 15. – S. 400–406.
42. Rutkovskaya L.M. Otchet o raskopkakh u s. Blagoveschenka Zaporozhskoy obl. v 1968 g. i u s. Zhovnino Cherkasskoy obl. v 1970 g. // NA IA NANU. – 1968-70/13. – 14 s.+18 tabl.
43. Rutkovskaya L.M. Otchet o raskopkakh mogilnika v urochishche Pristan s. Zhovnino v 1972–73 gg. / nach. I tys. do n. e. i Bilenkovy Burty – Kievskaya Rus' / stor. – 1+21 tabl., Shchodennik Rutkovskoi L.M. – 12 ark., Inventarna kniga – 4 stor. Cherkas'ka obl. // NA IA NANU. – 1972-73/113.
44. Salyvon I.I. Kraniolohichna kharakterystyka serednovichnoho naselennia m. Novohrudka / I.I. Salyvon // Materialy z antropolohii Ukrainy. – K., 1971. – Vyp. 5. – S. 92–110.
45. Sankina S.L. Etnicheskaya istoriya srednevekovogo naseleniya Novgorodskoy zemli po dannym antropologii / S.L. Sankina. – SPb., 2000. – 105 s.
46. Sankina S.L. Antropologicheskaya kharakteristika serii skeletov iz srednevekovykh pogrebeniy Staroy Ladogi / S.L. Sankina, A.G. Kozintsev // Antropologiya segodnya. – M., 1995. – Vyp. 1. – S. 90–107.

47. Seheda S.P. Antropolohichniy sklad ukrainskoho narodu: etnohenetychniy aspekt / S.P. Seheda. – K., 2001 – 178 s.
48. Segeda S.P. Antropologicheskiy sostav drevnerusskogo gorodskogo neseleniya Levoberezhnogo Podneprov'ya / S.P. Segeda, P.M. Pokas // Trudy V Mezhdunarodnogo kongressa arkheologov-slavistov. Kiev, 18–25 sentyabrya 1985 g. – K., 1988. – T. 2. – S. 150.
49. Sukhobokov O.V. Yuzhnaya Rus i ee sosedi v 9–14 vv. Planovaya tema: Drevnerusskie pamyatniki Yugo-Vostochnykh rayonov Dneprovskogo Levoberezh'ya po materialam arkh. issledovaniy 1970–1987 gg. – K., 1987/120. – 237 s.
50. Buxton L.H.D. Essential craniological technique / L.H.D. Buxton, G.D. Morant. – J. Roy. Anthropol. Inst.: 1933. – v. 63. – Pp. 19–47.
51. Dolzhenko Y.V. Craniology of XVI–XVIII Centuries Zhovnyno Burial / Y.V. Dolzhenko // Modern Science – Moderni věda. – Praha. – Česke Republika, Nemoros. – 2014. – № 4. – С. 119–132.
52. Martin R. Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer darstellung. Mit besonderer berücksichtigung der anthropologischen methoden für Studierende, ärzte und forschungsreisende. Zweite, vermernte auflage – Jena, verlag von Gustaf Fisher. Bd. II. – 1928. – 1062 s.
53. Ortner D.J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains / D.J. Ortner. – San Diego, California: 2003. – 645 p.
54. Rosing F., Schwidetzky I. Vergleichend – statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Hochmittelalters (1000–1500 A.D.) // Homo. – Zurich: 1981 – Bd. 32., H. 4. – S. 211–251.
55. Rosing F., Schwidetzky I. Vergleichend – statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Frühen Mittelalters (500–1000 n. d. z.) // Homo. – Zurich: 1977 – Bd. 28. – S. 65–115.
56. Ubelaker D.H. Human Skeletal Remains. Excavation, analysis, interpretation. Washington: Taraxacum, 1989.
57. Vallois H.V. La duree de la vie chez l'homme fossile / H.V. Vallois // L'Anthropologie. – 1937. – 47. – P. 499–532.

Долженко Ю., Прядко А. Население древнерусского города Желни за краниологическими материалами.

В статье рассмотрена история исследования древнерусского городища и могильника летописного города Желни. Проанализированы останки людей, похороненных в г. Желни в XI–XIII вв. Проведен сравнительный анализ морфологических комплексов этой выборки преимущественно со славянским населением Восточной и Западной Европы X–XIV вв. Определено, что по данным краниометрии прослеживается связь мужской долихокранной серии Желни с Галичем, Новогрудком, сборной группой дреговичей. По классификации черепов выборка Желни попадает в долихокранный среднелищый тип, куда относятся северяне, радимичи, дреговичи, смоленские и тверские кривичи. Мужская группа с определенной степенью оговорки отнесена к Понтийскому антропологическому типу. Исследуемая женская мезокранная выборка, по данным краниометрии, статистически близка к полянам киевским, кривичам и черепам из Новогрудки отождествляемых с дреговичами. По схеме Т.А. Рудич женская серия попадает в мезокранную со средней шириной типа лица, где находятся поляне киевские, черниговские.

Ключевые слова: краниометрия, антропология, археология, Желни.

Dolzhenko Y., Pryadko O. The population of Old Rus' town Zhelny after craniological materials.

In the article, the history of the investigation of ancient settlement and burier of Zhelny annalistic town has been reviewed. Human remains buried in Zhelny in XI–XIII c. have been analyzed. Contrastive analysis of morphological complexes of this sample has been conducted mainly with Slavonic population of X–XIV c. Eastern Europe. It has been determined that the connection between male dolichocranial series Zhelny and the village of Galych, Novogrudka and Dregovychi collecting group is traced. According to the classification of the skulls the sample of Zhelny belongs to dolichocranial middle-face type where also Northerners, Radymychi, Dregovychi, Smolensk and Tver kryvychi belong. According to the typology of V.D. Diyachenko male sample is similar to neo Pontic variant of Pontic type. According to the data of craniometry studied female mezocranial sample is statistically close to Kyiv Polyany women, Kryvychi and the skulls from Novogrudka region that are equated to Dregovychi. According to the scheme of T.A. Rudych male series belongs to mezocranial with average width of face type where also Kyiv Polyany refer.

Keywords: craniometry, anthropology, archeology, Zhelny.

Одержано 15.03.2016